

بررسی نقش برنامه‌ریزی معماری در بناهای تاریخی با رویکرد توسعه صنعت گردشگری، نمونه موردی: (مجموعه تاریخی تخت سلیمان تکاب)

مهسا فخاری

چکیده

امروزه گردشگری بزرگترین و متنوع‌ترین صنعت دنیا به حساب می‌آید، که بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی و مدیریتی با آن در ارتباط هستند و رابطه‌ای متقابل بین آن‌ها و گردشگری برقرار است. معماری یکی از رشته‌هایی است که هم به طور مستقیم و هم غیرمستقیم تاثیر فراوانی در گسترش گردشگری دارد. رابطه معماری و گردشگری یک رابطه فشرده و عمیق است، به طوری که نتایج نشان‌داد که معماری نقش اساسی، در بین جاذبه‌های گردشگری ایران بازی می‌کند و بخش عمده‌ای از گردشگران به جهت دیدار از آثار معماری، وارد ایران می‌شوند. مجموعه تاریخی تخت سلیمان با قدمتی دو هزار ساله میراث و تاریخ ایران باستان را بازگو می‌کند. این قلعه به وسعت حدود ۱۰۰۰ متر دارای مجموعه‌هایی از جمله استخر، عبادتگاه، دروازه‌های ورودی به قلعه، ستون‌های بلند، ایوان، قسم‌گاه، آتشکده‌ها، آبگرم معدنی و دژهای نگهبانی است. تخت سلیمان و آثار باستانی و تاریخی موجود در آن یکی از مهمترین و مشهورترین مراکز تاریخی و تمدنی کشور ما هستند، که روزگاران آبادانی و رونق خود را پشت سر گذاشته و در ایام پیری و دیرینه سالی، در سکوت و خلوت کوهستان‌های سرسبز منطقه به حیات آرام و خسته خود ادامه می‌دهد. این اثر مهم کمتر از دیگر آثار تاریخی و باستانی ایران مورد توجه و مطالعه محققان و باستان‌شناسان قرار گرفته و این امر شاید به دلیل بعد مسافت و دور از دسترس بودن آن است. در این مقاله سعی شده است تا با معرفی و بیان پتانسیل‌های موجود در این مجموعه و ارائه پیشنهاداتی در زمینه برنامه‌ریزی‌های درست معماری، موجبات توسعه صنعت گردشگری را برای این محوطه با ارزش باستانی فراهم نمود.

واژگان کلیدی: برنامه ریزی، معماری، توسعه گردشگری، تخت سلیمان

صنعت گردشگری با ویژگی‌های خاص خود، صنعتی پویا با آینده‌ای روشن تلقی می‌شود و امروزه در جهان توسعه فراوانی یافته است. بطوری که بسیاری از کشورها از این راه توانسته اند وضعیت خود را بهبود ببخشند. با توجه به مزایای این صنعت، گردشگری به یک محور اصلی در برنامه ریزی شهری، طراحی محیطی و مدیریت شهری بدل گردیده است. گردشگری یکی از عمده ترین نیروهای شکل دهنده به جهان امروز و یکی از مهم ترین و پویاترین فعالیت‌های جهان است. صنعت توریسم گسترده ترین صنعت خدماتی و مهمترین صنعت اشتغال زا در دنیا محسوب می‌شود. میزان سرمایه گذاری برای ایجاد یک فرصت شغلی در صنعت توریسم بسیار پائین تر از دیگر صنایع است و به عبارت دیگر اشتغال زایی در این صنعت به سرمایه گذاری کمتری نیاز دارد و تردیدی نیست که همه کشورها در رقابتی تنگاتنگ در پی بهره گیری از مزایای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و بویژه دریافت سهم بیشتری از درآمد جهانی حاصل از توریسم و همچنین بالا بردن سطح اشتغال در کشور متبوع خود هستند [۱].

تخت سلیمان یکی از بزرگترین آثار تاریخی آذربایجان غربی می‌باشد که دارای پتانسیل‌های گوناگونی به لحاظ تاریخی و فرهنگی و شایستگی‌های بالقوه بدون اغراق خود برای جذب توریست و گردشگر است. و همین امر آن را در رده آثاری قرار می‌دهد که ارزش دیدن آن را تا حد بسیار زیادی بالا می‌برد، اما برآستی چرا این اثر جایگاه اصلی خود را به عنوان میراث ارزشمند در جذب گردشگر کسب نکرده است و آیا می‌توان با برنامه ریزی معماری درست و مناسب برای این مجموعه ی با ارزش باستانی نقش و عملکرد فراموش شده را به آن بازگرداند؟ نکته مشهود این است که این اثر تاریخی نمودی از فرهنگ ما و گذشته بسیار دور ماست. و این مساله می‌تواند ضرورت حفظ و احیای این اثر تاریخی را بیش از پیش آشکار نماید [۲].

معماری همواره بیانی از سبک زندگی مردم و مظهر فرهنگ دوران خود است. بر این اساس نقش چند بعدی در ایجاد جذابیت گردشگری و شهرت محلی داشته است. امروزه معماری و گردشگری بیش از گذشته با هم پیوند خورده‌اند. هنگامی که سخن از جذب گردشگر به میان می‌آید، بدون شک عناصر و زیر ساخت‌های بسیاری برای ایجاد انگیزه و جذب آنها مطرح می‌شود. بنابراین هر اندازه به مقوله توریسم نگاه تخصصی‌تری داشته باشیم، به همان میزان نقش عناصر مختلف برای جذب بیشتر گردشگر نیز پررنگ‌تر خواهد شد. معماری و گردشگری پیوندی دیرینه و ناگسستنی با هم دارند، تا جایی که امروزه از اصطلاح "Architourism" نام برده می‌شود. از این اصطلاح به مفهوم «معماری گردشگری» یا «معماری برای گردشگری» تعبیه شده است [۳].

بیان مسئله

لازمه برنامه ریزی معماری جهت توسعه گردشگری یک منطقه آن است که در چهارچوب بهره گیری از همه امکانات و توانمندی‌های منطقه، از ارزش‌های معماری و جاذبه‌های گردشگری محیط برای پیشرفت و توسعه پایدار این مناطق، استفاده مناسب به عمل آید. بدین ترتیب بافت‌های با ارزش که غالباً از مداخله در امان مانده اند و همچنین جاذبه‌های طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی محمل مناسبی برای برنامه‌های توسعه مناطق تاریخی می‌باشند [۴].

وجود مجموعه تاریخی-فرهنگی تخت سلیمان در شهرستان تکاب، شهرت و اعتبار آن نزد ایرانیان و جهانیان، زمینه حضور و جذب گردشگران داخلی و خارجی را به همراه تاثیرات گوناگون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر جامعه فراهم آورده است. اما مهم ترین مسئله عدم توانایی این مجموعه با ارزش در جذب گردشگر می‌باشد. متأسفانه این آثار تاریخی با وجود پتانسیل‌های ویژه نتوانسته است از ظرفیت‌های خود استفاده کند. پژوهش حاضر بدنبال ارتقاء نقش گردشگری بر اساس برنامه ریزی معماری در مجموعه تخت سلیمان می‌باشد.

اهداف و سوالات

شناخت پتانسیل‌ها و محدودیت‌های توریستی بخش تخت سلیمان میتواند تاثیر سازنده ای بر برنامه ریزی معماری مناسب جهت توسعه گردشگر در این منطقه روستایی و رفع مشکلات و مسائل آن‌ها داشته باشد. بدین منظور و برای دستیابی به اهداف بیان شده در زیر، آشنایی با تاریخچه منطقه، موقعیت قرارگیری، دوره‌های تاریخی، دلایل ساخت و ایجاد بناها، موارد استفاده از مجموعه در طول تاریخ مورد بررسی و مطالعه قرار داده شده است.

- تعیین پتانسیل‌های موجود در منطقه باستانی تخت سلیمان.
- ارائه پیشنهادهای در زمینه معماری منطقه باستانی تخت سلیمان، در جهت توسعه گردشگری آن.

با توجه به موارد ذکر شده سوالات زیر قابل طرح می‌باشد:

- نقش مجموعه تاریخی تخت سلیمان در طول ادوار گذشته چگونه بوده است؟
- چه اقداماتی در جهت توسعه صنعت گردشگری منطقه، بر اساس برنامه ریزی معماری پیشنهاد می‌شود؟

روش تحقیق

در این مقاله ابتدا به بررسی کلی مفاهیم گردشگری و سپس به توصیفی اجمالی از تخت سلیمان و خصوصیات کالبدی و سرگذشت تاریخی آن پرداخته شده است. در واقع روش تحقیق در این مقاله به صورت مطالعات اسنادی-کتابخانه‌ای و همچنین مطالعات میدانی انجام شده است.

پیشینه تحقیق

برنامه ریزی معماری دانشی جذاب و شیرین است، که متأسفانه در محیط‌های آموزشی و حرفه ای معماری مورد غفلت قرار می‌گیرد. بخشی از این غفلت ناشی از تصور اشتباهی است که درباره نقش برنامه ریزی در طراحی معماری وجود دارد. بر طبق این تصور، برنامه ریزی معماری عملی عبث و بی فایده است که اگر به دقت و تفصیل انجام بپذیرد مانعی بر سر راه طراحی معماری به وجود می‌آورد و امکان خلاقیت طراح و در نتیجه امکان گونه گونی طرح و طراوت آن را از بین می‌برد. شایعاتی این چنین سبب می‌شود برنامه ریزی معماری به حاشیه رانده شود و نتایج آن، یعنی گزارش‌هایی که با بی حوصلگی و رفع تکلیف تهیه می‌شود، در کنج قفسه‌های دانشکده‌های معماری و دفاتر مهندسان مشاور قرار گیرد و یا از لحاظ ظاهری زینت قفسه‌های دفتر کارفرمایان شود بدون آنکه محتوای آن در طراحی و احداث پروژه‌های ساختمانی به صورت جدی و کامل منشأ اثر باشد [۵] و [۶].

دانش برنامه ریزی معماری در ایالات متحده آمریکا با شکل گرفتن مهندسان مشاور CRS توسط تعدادی از استادان دانشگاه A&M در ایالت تگزاس در ابتدای دهه شصت میلادی رشد و توسعه یافت [۷].

صنعت توریسم و گردشگری

چنین به نظر می رسد که گردشگری پدیده ای نو در تاریخ زندگی بشر است در حالیکه این صنعت در تاریخ زندگی جمعی ریشه دارد و از دوره های کهن، صورت های مختلف جهانگردی و گردشگری وجود داشته است.

بر اساس تعریف سازمان جهانی جهانگردی (W.T.O) گردشگری شامل کلیه ی فعالیت هایی است که گردشگران انجام میدهند و کسانی هستند که به قصد گذراندن اوقات فراغت، کسب و کار و اهدافی دیگر مدتی (کمتر از یکسال) را در سفر و اقامت خارج از محل اقامت خود می گذرانند. این سازمان در سال ۱۹۹۳، گردشگری را مجموعه ای از فعالیتهای افرادی که به مکانهایی خارج از محل زندگی و کار خود به قصد تفریح و استراحت و انجام امور دیگر مسافرت می کنند و بیش از یکسال متوالی و پیاپی در آن مکان نمی مانند، اطلاق می کند؛ معمولاً اهداف این گردشگران عبارتند از: گذران اوقات فراغت، تفریح، سرگرمی، فراغت خاطر، دیدار با دوستان و آشنایان، فعالیتهای شغلی و حرفه ای، معالجه پزشکی، انگیزه های مذهبی/ زیارت، فرهنگی و نظیر اینها را شامل می شود [۸].

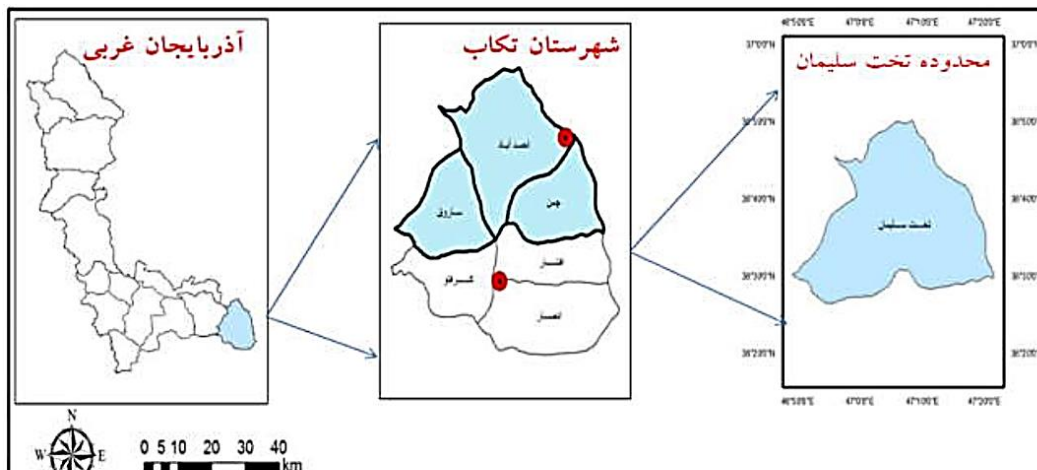
عوامل مؤثر بر رونق صنعت گردشگری

هر کشور، شهر و یا حتی روستا دارای پتانسیل هایی جهت رونق اقتصادی است. توریسم می تواند همچون یک کار تجارتي سبب رقابت اقتصادی شود. همانطور که در تجارت تأمین کننده های کالا در صدد رقابت، جهت تولید کالایی بهتر بر می آیند، در صنعت توریسم نیز از آنجا که گردشگران روز به روز دنبال سرویس گرفتن بهتر می باشند، کشورها باید به رقابت افتاده تا جهت جذب بیشتر مسافران در کشور خود امکانات و تجهیزات بیشتری را فراهم آورند.

ایران کشوری است با جاذبه های گوناگون در زمینه های تاریخی و فرهنگی و جغرافیایی وجود اقوام گوناگون با آداب و سنن منحصر به فرد، چهره های متفاوتی به این کشور بزرگ، چه از نظر وسعت و چه از نظر قدمت بخشیده است و شناسایی نکردن بسیاری از جاذبه های موجود، باعث شده که « بهشت گمشده » لقب ایران در صنعت گردشگری همچنان گمشده باقی بماند. کارشناسان جهانگردی از ایران به عنوان گول خفته این صنعت نام می برند [۴].

موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

تخت سلیمان به عنوان یکی از مناطق باستانی و تاریخی کشور در بین عرضهای ۸۶ درجه و ۸۱ دقیقه و ۸۶ درجه و ۴۲ دقیقه شمالی و طولهای ۴۷ درجه و ۵ دقیقه و ۴۷ درجه و ۲۱ دقیقه شرقی در ۴۲ کیلومتری شمال غرب شهرستان تکاب و در جنوب شرق استان آذربایجان غربی قرار گرفته است. بخش تخت سلیمان بنا بر سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵ دارای ۸ دهستان به نامهای احمدآباد، ساروق و چمن، با جمعیتی برابر با ۲۸۴۸۵ نفر است. مجموعه آثار باستانی تخت سلیمان، از شمال به مراغه، از جنوب شرقی به زنجان، از جنوب غربی به سقز و از جنوب به تکاب محدود است [۹].

تصویر ۱. موقعیت جغرافیایی بخش تخت سلیمان در شهرستان تکاب (ماخذ: آرشیو دفتر فنی تخت سلیمان).

معرفی مجموعه باستانی تخت سلیمان

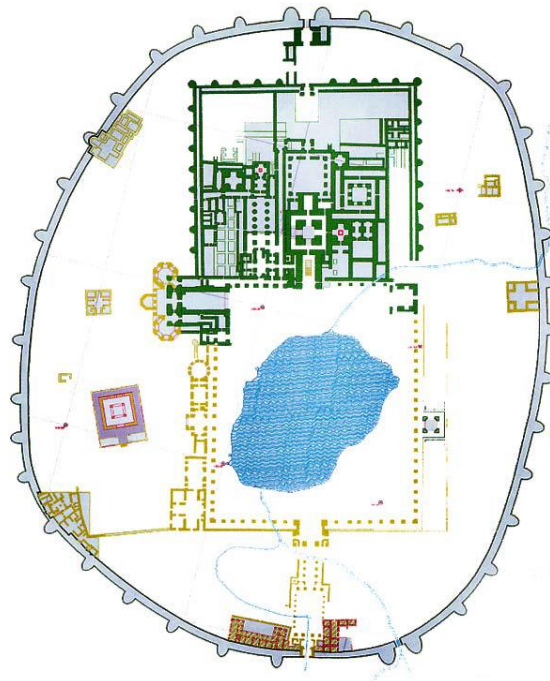
تخت سلیمان نامی است که بر ویرانه‌های بر جای مانده در ۴۲ کیلومتری شمال شرقی شهر تکاب و در منطقه تکاب افشار در جنوب استان آذربایجان غربی اطلاق می‌شود. این محوطه باستانی ارزشمند، در منطقه‌ای کوهستانی با آب و هوای ییلاقی، طبیعی بکر و سرسبز، سرشار از جاذبه‌های کم نظیر طبیعی تاریخی واقع شده و در قلب مجموعه یاد شده، بقایای آتشکده آذرگشسب «آتشکده پادشاهان و جنگاوران» بر پیرامون دریاچه‌ای همیشه جوشان و بر روی صخره‌ای سنگی ناشی از رسوبات دریاچه، محصور در برج و باروی سنگی، آثار معماری خاص مانند چهارطاقی آتشکده و تأسیسات مذهبی وابسته بدان، معبد منسوب به آناهیتا، کاخ‌های دوران ساسانی و بناهای مربوط به سلاطین ایلخانی قرار دارد، که با فراهم آوردن زیر ساخت‌های گردشگری قابلیت تبدیل شدن به ژئوپارک ملی را دارا می‌باشد [۱۰].

این مجموعه چه به لحاظ وجود آثار باستان‌شناختی و چه به لحاظ ارتباط با مدارک مکتوب تاریخی و اسطوره‌ای در شمال و غرب ایران کاملاً منحصربه‌فرد است. هم‌اینک در این مجموعه آثاری از اوایل دوره ساسانی تا دوره ایلخانان مغول شناسایی شده است. لیکن از آنجایی که تاریخ نظری این مجموعه به دوره هخامنشی و اشکانی می‌رسد، بی‌تردید در صورت ادامه حفاری، آثار مهمی از دوره‌های پیش از ساسانی در این محل کشف خواهد شد [۱۱].

در این منطقه علاوه بر بقایای معماری مربوط به آتشکده آذرگشسب و تأسیسات معماری دوره ساسانی و آثاری از دوران اسلامی بویژه زمان ایلخانی مغول نشانه‌ها و بقایای استقرار از هزاره اول ق.م ملاحظه می‌شود. مجموعه آثار باستانی تخت سلیمان وسیع‌ترین تأسیسات مذهبی و اجتماعی دوره ساسانی است که تاکنون شناسایی و از زیر خاک بیرون آورده شده است بقایای آثار معماری این محوطه متعلق به یکی از بزرگترین نمادهای مذهبی، سیاسی و فرهنگی اواخر دوره ساسانی در قرن ۶ م بشمار می‌آید [۱۰].

ساختار مجموعه باستانی تخت سلیمان

تخت سلیمان "شهر قلعه ای" است به وسعت ۱۲ هکتار که از زمین‌های اطراف حدود بیست متر بلند تر است. تخت سلیمان دارای بارویی به طول ۱۱۲۰ متر و ۳۴ برج است، که با احتساب برج‌های دروازه‌های آن به ۳۸ عدد می‌رسد. شکل حصار آن بصورت بیضی است، که قطرهای آن، اندازه‌های ۳۸۰ متر و ۳۰۰ متر دارند دریاچه محصور در آن شکل بیضی دارد که در قسمت جنوبی محوطه است. عمق متوسط دریاچه ۱۱۰ متر است که آب آن از چشمه‌های زیرزمینی تامین می‌شود. تخت سلیمان دارای دو دروازه در شمال و جنوب شرقی است که هر دو متعلق به دوره استقرار ساسانی می‌باشد، ولی در دوره ایلخانیان دروازه جنوب شرقی مسدود و دروازه ای در جنوب ساخته شده است. آنچه نتایج باستان شناسان نمایان ساخته است، وجود دو دوره استقرار مهم در محل است: "یکی مربوط به دوره ساسانیان است که آثار آن در شمال دریاچه از زیر خاک در آمده است و دیگری متعلق به دوره ایلخان مغول - آباخان - که در اطراف دریاچه و جنوب آن است [۱۲]."

تصویر ۲. پلان کلی تخت سلیمان (ماخذ: آرشیو دفتر فنی تخت سلیمان)

استخر بیضی شکل معروف به دریاچه تخت سلیمان با رنگ ارغوانی و فیروزه‌ای از عجایب این مکان تاریخی است که باستان‌شناسان و محققان در مورد عمق واقعی آن اطلاعی در دست ندارند. گفته می‌شود در قعر آب دریاچه، خزاین عظیمی از زیورآلات و اشیای قیمتی وجود دارد که شاهان از ترس دشمن به دریاچه ریخته‌اند.

به گفته کارشناسان، قلعه سلیمان از سمت جنوبی شبیه به یک دروازه قدیمی است که چند دیوار فرو ریخته، سه اتاق بدون سقف داشته و گفته می‌شود این محل روزی عبادتگاه موبدان به درگاه خداوند بوده است. آتشکده‌های تخت سلیمان نیز به نام‌های آذرگشسب، جاویدان و آناهیتا هر یک برای خود افسانه‌های شنیدنی دارند [۱۱].

از لحاظ معماری در جبهه شمال غربی دریاچه و در زاویه مربع بزرگتر، ایوان رفیع ساسانی معروف به ایوان خسرو که از آجر قرمز و ملات ساروج ساخته شده بوده، قرار داشته است. در حال حاضر از این ایوان جز یک جرز و ازاره‌های دیوار آن چیزی باقی نمانده است. قطر دهانه ایوان ۵/۱۸ متر و عمق آن ۲۰ متر است که در مرکز مربع شمالی آتشکده معروف آذرگشسب واقع شده است. از سویی روی به دروازه شمالی دارد و از جنوب راه به دریاچه می‌برد. در حد فاصل آتشکده و دروازه شمالی راهروها و حیاط‌های چندی به چشم می‌خورد که کار کاوش و خاکبرداری آنها پایان نیافته است. آتشکده آذرگشسب که به طور کامل حفاری شده، مجموعه‌ای است مشتمل بر یک سالن مرکزی مربع شکل با چهار جرز قطور آجری که گنبد بزرگ آجری آن را پوشانده است [۱۱].

مجاور این مجموعه و در بخش غربی مجموعه دیگری است که از یک آتشکده صلیبی شکل با ابعاد کوچکتر و دو تالار ستون دار با ستونهای مدور چهار گوش و تعدادی اتاقها و فضاهای جانبی تشکیل شده است. از لحاظ استحکامات، مجموعه دارای حصارى به طول ۱۲۰/۱ کیلومتر مربوط به دوره ایلخانی با ۳۸ برج و ۳۸ بارو دو دروازه شمالی و جنوب شرقی از دوره ساسانی و یک دروازه جنوبی است. این مجموعه مربوط به گنzk (تخت سلیمان) در سال ۶۲۴ میلادی به واسطه حمله ارتش روم و شکست سپاهیان خسرو دوم مورد غارت و تخریب واقع و از اعتبار آن کاسته شد [۱۳].

یکی از آثار برجسته مجموعه، برج و بارویی بیضی شکل است که به دوران اشکانی مربوط می‌شود. در داخل این بخش، ۳۸ برج و بارو با نمایی خارجی از سنگ‌های نقش دار به چشم می‌خورد که به ارتفاع ۱۸ متر و عرض ۴ متر در میان دو دروازه شمالی و شرقی محدود شده‌اند. در بخش دیگری از مجموعه، هسته اصلی کل تخت سلیمان قرار دارد که یک معبد به نام چهار طاقی آتشکده آذر گشسب است. در کنار معبد، عبادتگاه شاهان و جنگاوران قرار دارد چرا که این آتشکده به سلاطین و سرداران سپاه اختصاص داشت. در کنار معبد آتش، معبد ستایش آب ساخته شده است. این معبد به معبد بیشابور فارس شباهت بسیاری دارد اما آثار کمی از آن بر جا مانده است. مجاور این بخش‌ها، تالار سلاطین ساخته شده که از آن برای مراسم نیایش آتش در روزهای خاص و به حضور پذیرفتن سفیران دیگر کشورها استفاده می‌شد. طرح و مقیاس تالار شباهت بسیاری به ایوان مداین دارد اما از آن کوچک تر است [۱۳].

تمام این اجزای معماری در مجموعه اصلی عبادتگاهی ساخته شدند. اما در خارج از این مجموعه و دور تا دور آن، یک شهرستان دوره ساسانی وجود داشت. این شهرستان برای خدمات رسانی به ساکنان آتشکده و کسانی که تعلیم و تربیت موبدان را بر عهده داشتند، پدید آمده بود. شهرستان ساسانی در واقع وظیفه تامین نیازهای زوار و ساکنان مجموعه را انجام می‌داد. این شهرک پس از متروک شدن آتشکده، تخریب شد و هم اکنون در عمق چهار متری سطح زمین در زیر خاک مدفون است [۱۱].

بررسی تاریخی مجموعه

اوج شکوه و آبادانی آن مربوط به دوره ی ساسانی است که آتشکده آذرگشنسب در آنجا احداث و به عنوان مهمترین عنصر کالبدی و مذهبی مورد احترام ایرانیان زرتشتی قرار گرفت و آتش جاودان آن به مدت ۷ قرن نماد اقتدار آئین زردتشت محسوب می‌شد. همچنان که پاسارگاد و تخت جمشید جلال و عظمت هخامنشیان را می‌نمایند تخت سلیمان نیز یادآور شکوه ایران دوران ساسانی و توجه به آیین زرتشت در این دوران است. آرامنه و مسلمانان نیز برای این مکان تاریخی ارزش و احترام ویژه قائل هستند. به طور کلی سه آتشکده بسیار مهم در دوران ساسانی در ایران وجود داشت که هم اکنون تنها آثاری از آتشکده آذرگشنسب که به نام تخت سلیمان شهرت پیدا کرده، بر جا مانده است. این آتشکده از نظر مسایل اعتقادی، باورهای دینی و نقشی که در حیات سیاسی و اجتماعی دوران ساسانیان داشت از اهمیت بسیاری برخوردار بود. آتشکده آذرگشنسب در واقع نماد اقتدار حکومت ساسانیان محسوب می‌شد. خصوصا پس از خیزش مزدکیان و شکل گیری جنبش آن، «خسرو انوشیروان» به عمران و آبادی این آتشکده با عنوان عامل وحدت ملی و یکسان سازی دین کشوری توجه ویژه ای کرد. آتشکده آذرگشنسب در زمان حمله رومیان به ایران و غلبه آنان بر سپاه خسرو پرویز، تخت سلیمان در جنگ‌های ایران و روم در زمان خسرو پرویز در سال ۶۲۴م غارت و ویران شد و دیگر فرصت تجدید حیات نیافت، در حالی که رومیان هیچ کاری به پایتخت کشور نداشتند. تا قرن ۴ ه.ق آتشکده در مقیاس کوچکی مورد استفاده تعداد اندکی از پیروان آیین زرتشت قرار گرفت. حمله رومی‌ها، اعراب و پذیرش دین اسلام از سوی ایرانیان تغییراتی در وضعیت آبادانی آتشکده پدید آورد و اغتشاشات اواخر دوره ساسانیان نیز موجب شد هیچ تجدید بنایی در این محل انجام نشود. تا این که در دوران ایلخانان، این مجموعه به عنوان پایتخت ییلاقی حکام مغول مورد استفاده قرار گرفت. آبادانی مجدد مجموعه به این دوران بر میگردد که مدتی به عنوان تفرجگاه ساخته شد و تا قرن ۱۱ ه.ق قوام داشت [۱۰].

آتشکده ساسانی آذرگشنسب از زمان حکومت ایلخانان به بعد «تخت سلیمان» نام گرفت. «اسم تخت سلیمان در واقع از قرون هفت و هشت هجری قمری و از سوی اهالی منطقه که اطلاعات تاریخی درستی از این بنا نداشتند، انتخاب شد. در حالی که این نام صحیح نبوده و همان آتشکده آذرگشنسب نام صحیح مجموعه است. این نام در متون اوستایی، کتاب‌های تاریخ ایران قدیم و نوشته‌های مورخان یونانی، ارمنی و رومی بارها آمده است. در شاهنامه فردوسی نیز حدود ۷۰ بار اسم آتشکده آذرگشنسب ذکر شده است» [۱۱].

اما پس از سقوط ایلخانان، تخت سلیمان تقریبا متروک شد و به عنوان یک شهرک خدماتی کوچک با امکاناتی نظیر آهنگری، سفال گری و نانوايي مورد استفاده قرار گرفت. در دوران صفویه دیگر این مجموعه به طور کامل متروک شد و هیچ استفاده ای از آن نشد.

پس از دوران صفویه این مجموعه کاملا متروک ماند تا این که در قرن‌های ۱۷ و ۱۸ میلادی، مستشرقین غربی از تخت بازدید و نهایتاً از سال ۱۹۵۹ میلادی (۱۳۳۷ شمسی) مجموعه توسط هیات حفاری آلمانی با نظارت کارشناسان ایرانی به مدت ۲۰ سال مورد کاوش علمی قرار گرفت. عمده فعالیت‌های آنان روی کار باستان شناسی متمرکز بود و دو جلد کتاب، چندین مقاله و تعداد زیادی نقشه و مدارک حاصل کار آنان است. براساس توصیف‌ها و مدارک بر جا مانده از آنان، وضعیت عمومی تخت سلیمان در آن دوره بسیار بهتر از وضعیت کنونی بوده است. آن زمان چهار طاقی آتشکده شرایط بهتری داشت و دیوارهای دو طرف ایوان بنا

هنوز پابرجا بود. در عکس هایی که از ۹۰ سال پیش برجا مانده، این دیوارها قابل مشاهده است که بعدها در اثر وقوع زلزله تخریب شدند.

بعد از انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۷۲، به دلیل وضعیت کشور در آن دوران و اولویت های دیگری که وجود داشت، اقدامات چندانی در تخت سلیمان انجام نشد. در سال ۱۳۷۲ این مکان به عنوان یکی از ده پروژه بزرگ تاریخی - فرهنگی کشور انتخاب و توسط سازمان میراث فرهنگی کشور عملیات، ساماندهی، (حفاظت، مرمت و پژوهش) بوسیله کارشناسان سازمان بطور جدی در آن آغاز گردید و تا کنون هم ادامه دارد [۱۱].

تجزیه و تحلیل گردشگری مجموعه باستانی تخت سلیمان

بخش تخت سلیمان تکاب به خصوص در فصل تابستان میزبان جمعیت قابل ملاحظه ای از سراسر ایران و جهان می باشد و همه ساله صدها نفر از نقاط مختلف دنیا از آثار باستانی این شهر و بخصوص بخش تخت سلیمان بازدید می کنند. مجموعه باستانی تخت سلیمان که در سال ۱۳۸۲ به عنوان چهارمین اثر تاریخی کشور در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده است دارای پتانسیل های بالقوه ای از نظر اکولوژیکی (طبیعی و انسانی) برای جذب توریست می باشد [۱۴].

طولانی شدن اقامت گردشگران که از نظر اقتصاد گردشگری حائز اهمیت ویژه است به وجود جاذبه ها و سرگرمی های متعدد و متنوع برای گروه های سنی مختلف بستگی تام دارد. با توجه به قابلیت های طبیعی، اجتماعی، فرهنگی تخت سلیمان تجهیز و بهره گیری مناسب می تواند روزهای متوالی صدها و هزاران گردشگر را مشغول نماید [۱۰].

بدین منظور به بررسی منابع و جاذبه های مجموعه و محدودیت های آن می پردازیم :

جدول شماره ۱. بررسی منابع مجموعه مأخذ: نگارنده

منابع و جاذبه های طبیعی	منابع و جاذبه های اجتماعی و فرهنگی	منابع و جاذبه های تفریحی و ورزشی
<ul style="list-style-type: none"> - وجود دید و منظر عالی در تمام نقاط پیرامون مجموعه - وجود کوه ها و تپه ماهورها در اطراف آثار باستانی تخت سلیمان - وجود دریاچه تخت سلیمان در داخل مجموعه 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود جاذبه های تاریخی و اجتماعی (تاریخ کرد و ترک، زبان، ادبیات، مذهب، ...) - وجود جاذبه های فرهنگی (خوراک و پوشاک و آداب و رسوم بومی و کهن) 	<ul style="list-style-type: none"> - طبیعت گردی و کوهنوردی در ارتفاعات - پیاده روی و گشت و تماشا در مجموعه

جدول شماره ۲. بررسی محدودیت‌های مجموعه مأخذ: نگارنده

<ul style="list-style-type: none"> - عدم رسیدگی به بخش‌های در حال تخریب - عدم بازسازی بخش‌های تخریب شده - تعریف نشدن آستانه‌ها، ورودی‌ها و نقاط ابتدایی و انتهایی 	محدودیت ساختاری
<ul style="list-style-type: none"> - حفظ و تقویت ارزش‌های بومی و فرهنگی در محدوده به عنوان جاذبه گردشگری - جلوگیری از نفوذ عوامل ناسازگار با فرهنگ بومی 	محدودیت‌ها و حساسیت‌های اجتماعی - فرهنگی
<ul style="list-style-type: none"> - عدم وجود دسترسی مناسب از جاده اصلی - کمبود سیستم‌های حمل و نقل و مراکز اطلاع رسانی - عدم تعبیه فضاها و محل‌های تجمع عمومی 	محدودیت ارتباط و دسترسی
<ul style="list-style-type: none"> - ضعف بنیان‌های اقتصادی منطقه و عدم آشنایی مردم با فعالیت‌های گردشگری - عدم اجرای برنامه‌های آموزشی و ترویجی و نیروی انسانی لازم برای پاسخگویی به نیازهای گردشگری 	محدودیت اقتصادی و نیروی انسانی
<ul style="list-style-type: none"> - کمبود امکانات از نظر ظرفیت پذیرش و اقامت گردشگر - فراهم نکردن رضایت و حداقل نیازهای گردشگران 	محدودیت‌های تأسیساتی

معماری هم به نوبه ی خود نقش اساسی در توسعه صنعت گردشگری ایفا می‌کند، این دو صنعت (معماری و گردشگری) روابط تنگاتنگی با یکدیگر دارند، بر هم تأثیر می‌گذارند و از هم تأثیر می‌پذیرند. کشور ما با توجه به فرهنگ غنی آن دارای بافت‌های معماری بی‌نظیری است، که شاید نمونه‌های آن را در هیچ کجای دنیا نتوان یافت. چیزی که در این مورد قابل تأمل و جای بحث است ضعف ما در برجسته کردن این بناهاست. اگر ما بتوانیم بناهای ارزشی را شناسایی و به ثبت جهانی برسانیم، می‌توان برای حفظ این بناها از مجامع بین‌المللی نظیر یونسکو کمک گرفت. خوشبختانه در مورد مجموعه تاریخی تخت سلیمان این اقدامات صورت گرفته است، تخت سلیمان به عنوان چهارمین اثر تاریخی کشور در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده است، ولی این اثر مهم کمتر از دیگر آثار تاریخی و باستانی ایران مورد توجه و مطالعه محققان و باستان‌شناسان قرار گرفته است. در جدول زیر

پیشنهاداتی در زمینه برنامه‌ریزی‌های معماری در جهت برجسته کردن و ایجاد جاذبه برای توسعه گردشگری این منطقه بیان شده است.

جدول شماره ۳. بررسی اقدامات معماری لازم جهت توسعه گردشگر مأخذ: نگارنده

اقدامات معماری لازم جهت توسعه گردشگر
- مرمت بخش‌های آسیب دیده
- تعریف محدوده صحیح و مناسب با توجه به استانداردهای موجود، برای جلوگیری از تخریب و آسیب رسیدن به مجموعه
- تعریف مناسب آستانه‌ها، ورودی‌ها، نقاط ابتدایی و انتهایی با استفاده از عناصر طبیعی (درخت، گیاه، ...) و عناصر مصنوعی (طاق و المان‌های ورودی)
- ایجاد ارتباط به فضای شهری از طریق باز زنده نمودن محورهای باستانی
- ایجاد دسترسی مناسب مسیرهای گردشگری به جاده اصلی
- دادن کاربری‌های جدید به فضاهای موجود از طریق طراحی مناسب برای بهبود وضعیت، حفظ مجموعه و افزایش بازدیدکنندگان
- تبدیل کاربری‌های غیر قابل استفاده به کاربری‌های مطلوب زمان
- ایجاد دید و منظر زیبا، از طریق طراحی مسیرهای حرکتی و نحو پوشش گیاهی
- ایجاد فضاها و مکان‌های کهن با کاربری‌های جدید مانند آمفی تئاتر، کتابخانه، موزه
- طراحی مجموعه اقامتی با الهام از معماری بومی
- استفاده از مصالح بومی، تکرار فرم‌های به کار رفته در مجموعه اقامتی و توجه به تناسبات در ترکیب عناصر
- ایجاد امکانات رفاهی گردشگران از طریق طراحی فضاهای تجمع، کمپینگ خانوادگی، رستوران
- ایجاد فضاهای خدماتی مناسب برای زنده نمودن و تکاپو بخشیدن به بافت مجموعه
- استفاده از سیستم‌های نورپردازی
- طراحی مسیرهای دوچرخه سواری در مسیرهای ویژه و مناسب برای سلامت محوطه تاریخی
- طراحی و اختصاص پارکینگ‌های جمعی برای گردشگران با در نظر گرفتن حریم محوطه تاریخی

نتیجه

نتایج حاصل شده از این تحقیق نشان می‌دهد، که از نظر کارشناسان مربوطه و صاحب نظران محدوده مورد مطالعه از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های بالایی برخوردار است، که در صورت فراهم نمودن امکانات رفاهی، خدماتی و اقامتگاهی مناسب و رفع مشکلات کالبدی از طریق برنامه ریزی‌های معماری می‌تواند به یکی از کانون‌های مهم گردشگری در سطح منطقه مبدل گردد.

بخش تخت سلیمان به عنوان بزرگترین بخش شهرستان تکاب، دارای توان‌های بالقوه‌های در زمینه گردشگری است، این مجموعه تاریخی به عنوان چهارمین اثر تاریخی کشور در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده است. آثار چندین سلسله از حکومت‌های تاریخی قبل و بعد از اسلام با وجود دریاچه مستقر در مرکز مجموعه و دیگر جاذبه‌های طبیعی پیرامون، انگیزه‌های کافی برای حضور گردشگران در این منطقه را فراهم می‌کند.

ثبت تخت سلیمان در یونسکو می‌تواند یک امتیاز برای توسعه گردشگری منطقه محسوب شود. عوامل تاریخی مانند ثبت تخت سلیمان در فهرست آثار ملی و عوامل محیطی مانند وجود چشم اندازهای زیبا و منحصر به فرد به عنوان مهم ترین مزیت این منطقه جهت توسعه گردشگری به حساب می‌آید. از طرف دیگر، وضعیت کنونی گردشگری منطقه تخت سلیمان با قابلیت‌ها و استعداد‌های بالقوه آن تناسبی ندارد، که از طریق همکاری گروه‌ها و رشته‌های مرتبط از جمله معماری و همچنین مشارکت مردم محلی و بخش‌های دولتی و خصوصی، باید موانع توسعه گردشگری برطرف شود. از نظر گردشگران، این منطقه از جاذبه‌های تاریخی و جاذبه‌های طبیعی بهره مند است که توسعه گردشگری را میسر می‌سازند. در مجموع می‌توان گفت به منظور اینکه گردشگری در منطقه تخت سلیمان به پایداری برسد و نقش مثبتی در زندگی مردم منطقه ایفا کند، نیازمند برنامه ریزی واقع بینانه، تبلیغات مؤثر، توسعه مشارکت محلی، تعیین و توسعه راهکارهای مشخص و سرمایه گذاری بخش‌های دولتی و خصوصی در منطقه می‌باشد.

منابع

[1] Cohen, R., & Kennedy, P. Global sociology. Houndsmills, Basingstoke, UK: Macmillian Press, 2000.

[۲] ثبوتی، هومن و خالدیان، نازیلا. طراحی مجموعه تاریخی - گردشگری تخت سلیمان مقصد گردشگری آینده، اولین همایش ملی شهرسازی و معماری در گذر زمان، قزوین، دانشگاه بین المللی امام خمینی، ۱۳۹۲.

[۳]. سازمان جهانی گردشگری، برنامه‌ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه‌ای، ترجمه دکتر بهرام رنجبریان - محمد زاهدی، انتشارات جهاد دانشگاهی، اصفهان، ۱۳۷۹.

[۴] قاسمی، ایرج. برنامه‌ریزی کالبدی حوزه‌های گردشگری روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۸۸.

[۵] پنیلا، ویلیام ام. و پارشال، استیون. مبانی برنامه ریزی کالبدی: تبیین روش مسأله کاوی، ترجمه محمد احمدی نژاد، اصفهان، خاک، ۱۳۸۱.

[۶] Hershberger, R.G., Architectural programming & Predesign Manager, New York, McGraw-Hill, 1999.

[۷] نوائی، کامبیز. برنامه‌ریزی معماری؛ فرایند، محصول، جستجوی اطلاعات. نشریه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۶، تابستان، ۱۳۹۳.

[۸] فرجی راد، عبدالرضا. آقاجانی، سمیه. تحلیلی نو پیرامون گردشگری و جدیدترین طبقه بندی آن، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی - پژوهشی، سال ششم، شماره ۲۳، پاییز، ۱۳۸۸.

[۱۰] حق زاده، روح اله. وحدانی، یاسر. نگاهی به جاذبه‌های زمین گردشگری تخت سلیمان، ششمین همایش ملی زمین شناسی دانشگاه پیام نور، کرمان، دانشگاه پیام نور مرکز کرمان، ۱۳۹۱.

[۱۱] سرفراز، علی اکبر. کیانی، محمدیوسف. تخت سلیمان، انتشارات مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، جلد اول، تبریز، ۱۳۴۷.

همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران

یزد - بهمن ماه ۱۳۹۴

National conference of native architecture & urbanism of IRAN

- [۱۲] اشمیت، اریش فریدریش. پرواز بر فراز شهرهای باستانی ایران، ترجمه آرمان شیشه گر، جلد اول، تهران، ۱۳۷۶.
- [۱۳] ناومان، رودلف. ویرانه‌های تخت سلیمان و زندان سلیمان، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۴.
- [۱۴] شهبازی، مجید. خالدیان، نازیلا. طراحی مجموعه تاریخی - تفریحی تخت سلیمان مقصدگردشگری آینده با استفاده از روش SOWT آنالیز IEA و ماتریس QSPM، کنفرانس بین المللی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ۱۳۹۲.